

Característiques arquitectòniques, tipològiques i constructives dels habitatges en sòl rústic

Miquel Ballester Julià

Projecte Final de Carrera. Arquitectura Tècnica

Resum— El títol del projecte Les característiques arquitectòniques, tipològiques i constructives dels habitatges en sol rústic, està extret de la norma 28 del Pla Territorial Insular de Mallorca. Aquesta norma és de vital importància per saber si un edifici és susceptible de ser rehabilitat o ampliat partint d'un habitatge existent, doncs s'ha de demostrar que efectivament estam parlant d'un habitatge i no d'un edificació d'usos agrícoles o ramaders.

I. INTRODUCCIÓ

Justificar mitjançant les observacions de l'edifici, no és una tasca fàcil, ni pels tècnics que ho han de justificar ni pels que han d'admetre la justificació, doncs és molt susceptible d'interpretacions. Per dur a terme aquesta tasca justificativa, hi ha qui acudeix a publicacions fetes envers les edificacions de foravila, que la majoria fan referència a possessions, amb espectaculars fotografies, que tanmateix no deixen dubte que es tracten d'habitatges consolidats des de temps molts antics. Altres acudeixen a publicacions històriques, suficientment documentades, però sovint molt localitzades a edificis concrets i que també acostumen a ser grans cases de possessions.

La gran majoria dels tècnics que exerceixen a la nostra illa, han hagut d'estudiar fora i els coneixements rebuts envers la història de l'arquitectura, de la construcció en general i de les tècniques constructives locals són molt generals. Llavors, cadascú ha d'investigar i d'aprofundir el tema si es veu en la necessitat professional d'haver de tractar un edifici antic i aclarir el seu ús.

Per altra part, sempre he pensat que les marques que deixa el procés constructiu a un edifici antic, són com un llibre per tots els tècnics de la construcció. No és necessari disposar d'unes dades històriques –quasi sempre inexistents pel que fa a edificis senzills– per saber si durant un moment de la història es va produir una ampliació. La col·locació de les pedres, els referits, la pròpia composició del morter i un llarg etcètera són proves més que suficients per aclarir una evolució de l'edifici que volem estudiar.

Si podem comptar amb dades històriques, que no cal siguin de l'edifici concret, sinó de paregudes característiques i situació geogràfica, més que millor.

El que jo he intentat fer en aquest projecte és una mescla d'ambdues coses, que són alhora una vertadera passió per mi des de que tenc ús de raó. És una barreja de coneixements que

altres autors no han presentat sovint plegats, perquè arquitectes i arquitectes tècnics que han publicat treballs quasi sempre és limiten a la part purament arquitectònica, utilitzant la història com a justificat de l'antiguitat dels edificis o com a introducció de l'estudi. Per contra, els historiadors, seguint les pautes que marquen el seu correcte procés de justificació de les seves publicacions, sovint només utilitzen l'arquitectura com a complement fotogràfic, o com a molt, per definir estils que no sempre es donen a la casa senzilla.

Aquest treball aporta més contingut a la part arquitectònica que no pas per la històrica, doncs ha de pesar més el resultat de la meva formació específica. Però, seguint les pautes que marca l'actual política universitària on l'alumne ha d'adquirir coneixements externs a la seva carrera a través de les assignatures de lliure configuració, vaig complementar la meua carrera amb assignatures d'història, com és ara Art i arquitectura de les Illes Balears i d'altres d'optatives també relacionades amb el tema que aquest treball tracta, com és també Construir amb mètodes tradicionals.

De totes les conclusions estretes de mesclar la història amb la construcció o l'edificació de foravila, cal destacar la gran importància que té l'ús de l'edificació i de les seves dependències, així com els costums de les famílies que hi habitaven. Així, si hom visita un habitatge més o manco senzill de foravila i es fixa amb el nombre de dormitoris, sense conèixer els costums, podria pensar que les famílies que hi residien estaven formades per un grup molt reduït de persones; emperò si coneix que els infants dormien al paller o al sostre, la cosa canvia i pot informar més àmpliament i amb més seguretat.

El treball és fruit d'un pelegrinar per les terres illenques, sovint citat amb algun propietari, altres vegades acompanyat per l'amo o pagès de la finca i les que més presentant-me com un extern, però acabant essent ben rebut.

Fruit de tant de trescar van sortir unes dues mil fotografies, de les quals mai vaig voler caure en la temptació de quedar-me amb les més artístiques, o més perfectes tècnicament, sinó amb les que poguessin aportar proves i ajudar a entendre les meves conclusions envers les observacions que extreia de les edificacions i de les tècniques constructives antigues.

Quan el temps no acompanyava o el cansament me guanyava, llegia i rellegia tota la informació que trobava envers els usos i costums que envoltaven les edificacions de foravila. Quan tenia dubtes de les publicacions llegides o quan les meves conclusions distaven de les seves, intentava visitar els autors a ca seva, doncs Mallorca és petita i tots ens podem conèixer si volem. Aquestes visites eren per mi unes

autèntiques classes magistrals que duraven quasi tota la tarda fins que en quedava ben extasiat. Així, vaig poder conèixer al catedràtic de geogràfica Vicenç Rosselló, a l'arquitecta Neus Garcia Injesta, al medievalista Ramon Rosselló, al filòleg Joan Veny i a un llarg etcètera d'il·lustres personatges que han publicat temes relacionats amb aquest treball. D'altres que ja no són amb nosaltres, com el manescal i investigador dels costums de foravila Juan Jaume, el delineant i investigador Miquel Fullana (que vaig arribar a conèixer en vida, ara ja fa molts anys), l'arxiduc Lluís Salvador, l'historiador Bartomeu Mulet, entre d'altres m'han aportat gran ajuda per fer més lleugera la meva feina, justificant moltes conclusions extretes de les meves observacions.

A tots aquests autors i a molts altres, els veureu citats constantment a peu de pàgina, tant per aportar rigor científic, com per ser respectuosos amb les seves publicacions anteriors a n'aquest treball. Tampoc vull deixar de banda l'agraïment a la gran quantitat de persones que m'han obert les portes de ca seva i als que m'han acompanyat a indrets recòndits de la nostra illa, doncs sempre he cercat llocs apartats, abandonats, allunyats de tota modernitat, que acostumen a ser els més prolífics per a la meua investigació, però difícils de localitzar.

A continuació passaré a comentar tres capítols que considero molt importants en el marc del treball: l'arquitectura vinculada a la defensa, el marès com material de construcció i la vegetació que envolta els habitatges.

II. LA TIPOLOGIA D'HABITATGE VINCULAT A LA DEFENSA I LA SEGURETAT

Les amenaces i inseguretats que durant segles preocuparen als mallorquins que vivien a foravila, van ser les que provenien de la mar, externes, i les provocades pels conflictes socials, internes.

El perill de caràcter extern, fruit de la pirateria i els corsaris, preocupaven a foravila, per la solitud de les cases, però era especialment preocupant a les finques de les marines, per la seva proximitat amb la mar. El perill que aportaven primer els moros i que mantingueren els turcs a partir del segle XVI, va ser motiu de preocupació per part dels mallorquins que es veien obligats a tenir talaies i guardes a les zones costaneres⁴⁷.

Durant el segle XVI es renovaren o construïren de bell nou imponents torres al voltant de l'illa amb el seu peculiar sistema d'avís. Per aquesta època a l'interior de l'illa, sobretot a les possessions properes a les marines, van començar a construir torres de defensa, de planta quadrada o circular, que servissin de defensa o refugi en cas de perill, o en cas de no fer-se així moltes famílies havien d'abandonar continuament els foraviles situats a les marines. L'any 1530, els jurats del Regne diuen «Barbarossa té aterrats y alterats molt més que dir ni explicar se pot los pobles de aquesta ylla... En los llocs marítims, ningú gossa habitar e réstan incults. En Fi, que tanta és la alteració del pobaldors que molts muden llurs domicilis e sen van ab lurs família e bens en altres parts»¹. Però la cosa venia d'antic i molts havien de quedar i defensar-se a ca seva perquè no sempre eren benvinguts a altres llocs ni

els volien llogar casa; així a una fugida de les marines l'any 1386 quan arribaren a llocs més segurs i cercaven cases, es topaven «... que no los han volgudes loguar dients que més hi amaven metre palla que a ells loguar»².

Fig. 1 Torre se Son Cosmet

Els habitatges en general, pel que fa a la seva seguretat, no han estat tan estudiats i és a on hem posat més interès. Sense tenir una tipologia general marcada per la defensa, presenten en canvi uns elements aïllats però ben perceptibles, que ens recorden la importància que es donava a la seguretat al manco fins al segle XVIII. Aquesta importància ve determinada per fets com el protagonitzat per Joan Roig d'Alaró, que a l'any 1645 «anant armat d'arcabús va entrar a la casa de l'hort per arrendador Jaume Mòger, i mataren la seva muller esclafant-li el cap de pedrades, havent intentat forçar-la i haver robat llençols, un claver i cadenó»³. La gent coneixia aquestes desgràcies de primera mà o per escampar-se la notícia de boca en boca, les quals estarrufaven a més d'un i les tenia present quan construïa un ca seva.

III. EL MARÈS

Juntament amb la pedra, el marès ha estat un dels materials més emprats en la construcció dels edificis de foravila. Va ser un complement de la paret verda, va servir per mitjanades, per sòtils, per finestres, per portals i arcs, i finalment es va arribar a construir estructures senceres on el marès era el material predominant.

Es poden distingir dos tipus de mares bàsicament per la seva formació:

El més antic, més blanc i compacte, de gra més fi; és una molassa de gra i ciment calis, que conté dents d'esquals (carcharodon, oxyrhina), mol·luscs característics (conus mercati). El més modern; és una molassa quaternària de formació marina o terrígena, amb influència marina (duna) de gra més gruixut, que es troba a molts llocs de la costa mallorquina⁴.

El nom de marès deriva de marí, suposam que per la seva procedència i formacions de fòssils marins que presenta.

Els conjunt de la pedra s'anomena marès. Els blocs estrets de les canteres rebien el nom de cantons o mitjans. Si aquest es subdividia es deien peces. Actualment, es mesclen o confonen aquests termes, amb la tendència a nomenar-ho tot marès. Per tant, en veu d'un antic picapedrer, sentim dir: «*A la pedrera de marès de Son Garau, feien cantons o mitjans a escarada, que s'havien de dur a tall d'obra per fer-ne peces de vint*»⁵.

Fig. 2 Pedreres de marès de Marina de Ses Covetes

Els noms dels gruixos dels cantons venen determinats al diccionari de Miquel Fullana: així, comença pel més prim, que és de Llivanya, passant per la Mitja Pedra, el Tresperdós, el Gruix Ordinari, el Gruix de Pam, el de Rei i finalment el d'Emperador.

Durant el treball de camp fet per aquest treball, hem anat comprovant les mides del cantons. La mida del cantó estret amb mitjans mecànics és de 40 x 80cm. i de gruixos

coincidents amb les que dona Fullana, ja adaptades la sistema mètric decimal arran de la mecanització⁶.

El marès extret manualment sempre fa 49 cm d'alçària (molt important per igualar filades) per 78 cm de llarg, aproximadament (menys important a l'hora de la col·locació). Aquestes mides antigues, donades les meves investigacions a una publicació sobre pesos i mesures⁷, corresponen exactament als dos pams i mig mallorquins (1 palm = 19,55cm) l'alçària, per quatre pams de llargària (mitja cana).

Fig. 3 Mitja cana mallorquina sobre un marès d'extracció manual

Hi havia una peça especial que es deia redona, malgrat no tingués res de rodó, feia dos pams i mig per tres (49 x 58cm.). Es servia en tres gruixos:

- el de tres quarts de quart de pam, destinades a teulada
- el de quart i mig, destinades a sòtils plans i pis⁸
- les de pam i mig, destinades a les escambres⁹

Quant les mides (en centímetres) dels gruixos antics dels maresos, hem de discrepar de les donades per Fullana, i al PFC es poden consultar els resultats de la meva investigació.

IV. LA VEGETACIÓ CARACTERÍSTICA ALS VOLTANTS DE L'HABITATGE

Una herència islàmica, dels molts d'anys que varen estat a l'illa va ser la verdor, el gust pels arbres fruitals, les plantes de regiu, que donaven ombra, verdor i molta fruita que enriquia la varietat a la gastronomia. El cristians, en canvi, eren més austers amb aquest aspecte, s'estimaven més dedicar-se a cultius bàsics, tant de cereals, com de vinya o olivera, que movien un mercat, quasi sempre controlat pels grans senyors de possessions. No posaven tant d'esment en els cultius exòtics per ells, que no feien mes que destorbar les feines

bàsiques, empraven terres i aigua, que es podien dedicar a productes comercials¹⁰

Fig. 4 Fasser prop de ses cases. Son Lluïssó, Porreres.

El fasser, sempre considerat per moltes cultures l'arbre de la vida, va tenir un protagonisme important a les cases mallorquines de foravila, que malgrat el seu fruit no fos molt preuat a la cuina cristiana, si que ho va ser molt a la islàmica. Els àrabs el consideraven l'arbre de benvinguda i servia de localitzador als viatgers que cercaven alqueries i rafals enmig de la teranyina de camins i caminois que hi havia a la Mallorca del seu temps. S'acostumen a sembrar a l'entrada del pati, allunyant-se de les cases. A la zona d'Alcúdia i Pollença, predomina el xiprers, que per tenir la tendència a la verticalitat complia igualment la funció localitzadora del fasser.

Enfilada a la façana de la casa o a d'altra paret d'alguna edificació del voltant del pati, així com per damunt el coll de les cisternes o aljubs, hi havia les parres de raïm de taula.

A les voreres del camí d'accés a les cases, si eren llocs pròxims a pleta o garrigues hi solia haver-hi aglaneres dolces, que molts de pics eren vertadera cova de verdor. El pi i l'ullastre el feien enfora de les cases, que lluny de sembrar-lo el destorbaven perquè no s'acostés. D'oliveres, al pla no han arribat fins als nostres dies exemplars grossos com els que hi ha a les zones muntanyenques.

Finalment, m'agradaria comentar que el que he explicat en aquest article representa una petita mostra del treball realitzat com Projecte Final de Carrera dels estudis d'Arquitectura Tècnica, impossible de resumir donada la seva extensió, el qual consta de 333 pàgines de desenvolupament i justificació dels capítols tractats i més de 500 fotografies originals.

AGRAÏMENTS

Als responsables de la publicació enginy@eps per donar-me l'oportunitat de donar a conèixer una petita mostra del meu treball.

REFERÈNCIES

- [1] Alomar, Antoni. 1998. L'exèrcit mallorquí. Pàg. 71.
- [2] Rosselló, Ramón. 1977. Història de Campos. Pàg. 214
- [3] Rosselló, Ramón. 2006. Morts, desgràcies i maldats a Mallorca II. Pàg. 159
- [4] Rosselló Verger, Vicenç. 1964. Mallorca. El Sur y Sureste. Pàg. 419.
- [5] Frase recollida a una conversació mantinguda amb el picapedrer retirat Mateu Mascaró (de malnom Neula).
- [6] Meitat del segle XIX, que va suposar l'abandó de les pedreres de marina per no poder adaptar la màquina a la direcció de la llivanya i fil.
- [7] Ballester Julià, Miquel i Lladó Mas, M. Fàtima. 2002. Entre poc i massa sa mesura passa. Pàg. 56 i 57
- [8] Alou, Tomás. Historia de la Yglesia rural de Sant Blay de Campos. Pàg. 23 «El pis del presbiteri en lo any 1852 era de pedra de la nostra marina, la que deym redones».
- [9] Reus, Gabriel. "El gruix distingia una de les altres: les que havien de servir per fonaments de les cases solien tenir 30 cm de gruix; les del sòtils, sols 5 cm; i les de canyissada, menys gruix encara"
- [10] Llibre del quanats.